

Za razliku od dosadašnjih brojeva, FONTES br. 3 nije posvećen jednoj temi. U ovome broju objavljujemo dvije sadržajne cjeline povijesnih izvora, jednu koja se odnosi na život i uređenje srednjovjekovnih dalmatinskih gradova i drugu koja osvjetljuje događaje prevratne 1848. godine. Tome smo dodali i priloge za povijest Židova u Hrvatskoj te za povijest knjige.

Pod općim naslovom *Odredbe i proglašeni knezova srednjovjekovnih dalmatinskih gradova* Josip Barbarić, Jozo Ivanović i Josip Kolanović objavljuju tekstove odredbi i proglašeni što su ih knezovi Splita, Šibenika i Zadra u 15. i 16. st. obznanili dolaskom na svoju službu. Ovaj povijesni izvor poznat je u povijesnoj literaturi i u svojim radovima su ga koristili istraživači povijesti kasnoga srednjega vijeka Šibenika i Zadra. Ipak, do sada nisu bili objavljivani izvori ove vrste. Njihova je posebnost u tome što upućuju na svakodnevni, društveni i politički život srednjovjekovnih primorskih gradova. Knezovi su dolaskom na svoju službu ukazivali na najčešće prijestupe koji su se događali u gradovima i određivali kazne za prijestupnike. S određenoga gledišta možemo reći da upozorenja na konkretne prijestupe i utvrđivanje visine kazne odražavaju život grada gledan s negativne strane. Sva tri proglašeni imaju neke zajedničke oznake (zaštita ćudoređa, sigurnost i čistoća grada, sprečavanje krijumčarenja, zloupotreba u trgovini i sl.), dok su neke pojedinosti specifične za svaki grad. Odredbe knezova oslanjale su se na već postojeće statute i reformacije, ali sadrže i sasvim nove propise, uvjetovane konkretnim prilikama mjesta i vremena. U cjelini te odredbe i proglašeni izuzetno su vrijedan izvor za povijest svakodnevice srednjovjekovnih primorskih gradova. Oni su svojevrsna regulativa kojom su knezovi pri nastupu službe jasno ukazivali na probleme konkretnoga života, nastojeći pri tome pokazati pravac ispravnog ponašanja i održavanja normi zajedničkoga življenja. Tim odredbama knezovi su štitili i gospodarske probitke grada. Kako pokazuje primjer zadarskih proglašeni, njih su knezovi gotovo doslovno preuzimali jedan nakon drugoga. Neke odredbe knezovi su pak donosili naknadno, tijekom svoga službovanja. Ovdje objavljujemo tri proglašeni, za različito vremensko razdoblje (15. i 16. st.). Izvornike smo pronašli u Državnom arhivu u Splitu, Državnom arhivu u Zadru i u Sabirnom centru u Šibeniku. Očito će daljnja istraživanja otkriti slične izvore i za druge gradove u vrijeme njihova podložništva mletačkom vrhovništvu.

Pravnoj problematici posvećen je i rad akademika Luje Margetića *Neobjavljeni rukopis Mošćeničkog zakona iz 1501. godine*. Tekst Mošćeničkog zakona bio

je objavljen i ranije, ali na temelju predložka iz 17. st. Ovaj tekst, što se čuva u Hrvatskome državnom arhivu u Zagrebu, stariji je i sadržajno novi prilog za osvjetljavanje prilika početkom 16. st. On pokazuje promjene društvenih odnosa nastale poslije 1661. godine, kada su ponovno uređeni odnosi općinara prema feudalnom gospodaru i državnoj austrijskoj vlasti u Grazu.

Obje skupine, proglasi knezova dalmatinskih gradova i novoobjavljeni tekst Mošćeničkoga zakona iz 1501. pokazuju kako su pravni propisi i odredbe uprave izuzetno značajan izvor za proučavanje konkretnih društvenih tokova i svakodnevice.

Druga cjelina su prilozi o 1848. godini. Napominjemo da je ovaj broj časopisa trebao izići već 1998. godine u povodu 150. obljetnice prevratne 1848. Josip Kolanović, pod naslovom *Zbivanja u Zagrebu u ožujku i travnju 1848. iznesena u pismima upućenim biskupu Jurju Hauliku*, objavljuje izvore iz Nadbiskupijskoga arhiva u Zagrebu, točnije iz prezidijala biskupa Jurja Haulika. Riječ je o pismima što su ih dvorski župan Franjo Zengeval te zagrebački kanonici upućivali biskupu Jurju Hauliku i obavještavali ga o događajima u Zagrebu i Hrvatskoj. Biskup Haulik od kraja 1847. godine nalazio se u Bratislavi gdje je sudjelovao na Ugarskome saboru. U drugoj polovici ožujka preselio se u Beč. Ovdje objavljena pisma biskupu Jurju Hauliku od 17. ožujka do 21. travnja 1848. godine iz dana u dan ocrtavaju zbivanja u Zagrebu (pojava prvih letaka, sastanci Poglavarstva Grada Zagreba, Velika skupština, redakcija "narodnih zahtijevanja" itd.). U drugom prilogu pod naslovom *Zagrebački biskup Juraj Haulik i ustoličenje bana Josipa Jelačića*, Josip Kolanović osvjetljuje razloge radi kojih biskup Haulik nije bio ustoličitelj hrvatskoga bana Josipa Jelačića, već je taj čin učinio patrijarh iz Srijemskih Karlovaca Josip Rajačić.

Zasebnu cjelinu posvećenu problematici 1848. čine izvori koje je objavila Sanja Lazanin pod naslovom *Pokušaj pomirenja Hrvata i Madara u ljeto 1848.* Kako i naslov govori ovdje objavljeni dokumenti osvjetljaju hrvatsko-mađarske odnose u vrijeme pokušaja pomirenja – pacifikacije u srpnju 1848. godine. Objavljuju se dokumenti iz osobnoga arhivskoga fonda Aleksandra Bacha, što se čuvaju u *Allgemeine Verwaltungsarchiv* u Beču (Nachlass Bach). To su pisma bana Josipa Jelačića upućena nadvojvodi Ivanu počam od 1. srpnja 1848. Zatim, obavijest ugarskoga Ministarstva o "ilirskoj pobuni", koja je preko palatina Stjepana 4. srpnja 1848. poslana nadvojvodi Ivanu. Uz njemački tekst (koji je prijevod s mađarskoga), objavljuje se i hrvatski prijevod objavljen u *Novinama dalm. bèv. slavonskim* (27. i 29. srpnja te 1. kolovoza 1848, br. 79, 80 i 81), pismo palatina Stjepana nadvojvodi Ivanu te komentar točaka pacifikacije, što ga je izradio posebni odbor Hrvatskoga sabora koji je radi pacifikacije bio izaslan u Beč.

Događaje iz 1848. dijelom osvjetljuje i prilog Nikoline Krtalić, *Sjećanja Stjepana Pejakovića na događaje 1848. i 1861. u pismima upućenim Josipu Torbaru 1897. i 1898.* S. Pejaković prvenstveno iznosi svoja sjećanja na Josipa Jurja Strossmayera i Josipa Jelačića te ističe potrebu da se prikuplja dokumentacija za njihov život i djelo. U tom smislu on Josipu Torbaru, predsjedniku Jugoslavenske akademije u Zagrebu, iznosi svoja sjećanja na ljude i događaje, prvenstveno iz 1848. godine, ali i za kasnije razdoblje. Pejaković se osvrće i na svoju knjigu *Actenstücke zur Geschichte des kroatisch-slavonischen Landtages und der nationalen Bewegung von Jahre 1848* (Beč 1861) te govori o potrebi novoga izdanja i o namjerama da se spisi Hrvatskoga sabora 1848. objave i na hrvatskome jeziku.

U trećoj cjelini donosimo dva priloga drugoga sadržaja. Vid Lončarić u prilogu *Uredba Poglavarstva grada Varaždina iz 1811. o dopuštenom broju, pravima i obvezama Židova u Varaždinu* objavljuje dokumentaciju značajnu za povijest Židova u Hrvatskoj početkom 19. st. Roman Galić, inače doktor elektrotehničkih znanosti, u svome radu *Popis knjiga Petra Karštelana, Poljičanina iz 1802. godine* objavljuje popis knjižnice jednoga poljičkoga svećenika, izvorno pisan bosančicom. Taj rad je ne samo prilog povijesti knjige u Hrvatskoj, nego i kulturnoj širini i intelektualnom interesu jednoga svećenika. Dr. sc. Roman Galić uz izuzetno veliku profesionalnost koju je pokazao na polju radio i televizijskih komunikacija, je zaljubljenik u knjigu i hrvatsku prošlost. Ovdje objavljen tekst dio je cjeline rukopisa pisanih bosančicom, koje je on s ljubavlju skupljao i poklonio Hrvatskome državnome arhivu.

Na kraju, kao i obično, donosimo recenzije i prikaze objavljenih povijesnih izvora.